

Endegeest en Rhijngeest: onderduikers, verraad en razzia's

Drie razzia's

Eerste razzia: 13 april 1943. De Duitsers vallen onverwacht Rhijngeest binnen met de Leidse NSB-verraders Van der Plas en De Groot in hun midden. De pianiste Gonda van Dam (stond niet op de lijst van 26!) wordt opgepakt, samen met zuster Wildschut en dokter Plokker. Gonda is op 30 april vermoord in Sobibor. Zuster Wildschut en dokter Plokker brachten een nacht door in een Duitse cel. Hoe lastig en verwarrend die tijden waren: achteraf werden zij er (volsterkt onterecht) van beschuldigd dat zij tijdens hun gevangenschap de 10 namen van de derde razzia zouden hebben doorgegeven.

Tweede razzia: 27 april 1943. De NSB-verrader De Groot kwam met Duitse soldaten terug op Rhijngeest. Daar werd de chronisch-psychotische patiënte Elisa Lioni-Goldschmidt opgepakt. Zij overleed op 30 april in Sobibor. Ook Abraham Josephus Jitta, een rechtsgeleerde die een belangrijke baan had, werd meegenomen. Hij was hoogleraar in Delft en gemeenteraadslid in Den Haag. Hij had papieren die hem vrijstelden van arrestatie (Sperre) en kwam na enkele uren weer vrij.

Derde razzia: 13 mei 1943. Duitse officieren vielen het Endegeest-terrein binnen, de Oegstgeester NSB-burgemeester Sikkens kwam met hen mee. Er werden tien joodse patiënten van Endegeest weggevoerd. Onder hen acht van de elf Endegeest-patiënten op de beruchte 'lijst van 26'. Er waren twee namen toegevoegd. Deze laatste waren waarschijnlijk op Endegeest ondergedoken Joden die door de Duitsers waren ontdekt.

Hun namen met daar achter de gegevens die we hebben over hun lot:

Maurits van Gelderen	vermoord in Sobibor 21 mei 1943
Levie Emanuel Fruitman	vermoord in Sobibor 21 mei 1943
Froukje van Zand	vermoord in Sobibor 21 mei 1943
Amalia Sophie Cahen	vermoord in Sobibor 21 mei 1943
Henrietta van Wageningen	vermoord in Sobibor 21 mei 1943 Den Haag
Betsy van Furth	overleden volgens overlevering in 1943 (op site van Joods monument bij Eliazar Keyl)
Esther de Beer	onbekend, niet op Joods monument
Betje de Vries	vermoord in Sobibor 28 mei 1943
Door de Duitsers toegevoegd:	
Abraham Gelblum	vermoord in Sobibor, 21 mei 1943
Sima Lea Notowicz-Rizz	vermoord in Sobibor, 28 mei 1943

Er is een verslag van de broeders die de Joodse patiënten begeleidden:

Op 13 mei 1943 bevinden Duitse officieren zich op Endegeest. Zij geven directeur Borgerhoff Mulder opdracht de joodse patiënten aan te wijzen daar zij naar een speciale inrichting gaan.

Hij roept de hulp van verpleegkundigen aan daar hij de namen niet kent.

Aldert van Nieuwkoop krijgt opdracht patiënten te komen ophalen. Samen met chauffeur Kees Vreeburg komt hij met de ambulance. Aldert krijgt argwaan als hij de Duitsers ziet.

Broeder Boot heeft aangeboden mee te gaan tot het station. Aldert van Nieuwkoop brengt de mensen naar het station te Den Haag. Daar ziet hij dat de patiënten op weinig zachtzinnige wijze in de veewagens worden gestopt.

Hij wil de Duitsers aanvliegen maar zijn chauffeur houdt hem tegen. Kees Vreeburg rijdt met zijn baas terug naar Oegstgeest alwaar zij wachten op terugkeer van broeder Boot.

Ze zijn goed ontvangen, zegt broeder Boot die de reis naar Westerbork heeft meegemaakt.

Later verneemt het personeel van Endegeest dat de gedeporteerden zijn vergast te Sobibor.

Wat ging vooraf?

Wat gebeurde er allemaal op Endegeest vóór die dramatische dag van 13 mei 1943. Toen werden tien weerloze Joodse patiënten door de Duitsers opgehaald en binnen een week vergast in Sobibor. Het lot van één van hen is onbekend. Had men het niet zien aankomen? Jazeker, alle signalen stonden op rood en twee weken eerder was er al één patiënt uit Rhijngeest, de kliniek aan de overkant, weggehaald. Achteraf bleek dat zij binnen drie dagen was vermoord, ook al in Sobibor.

Duitsers in Nederland

Vlak na mei 1940, toen de Duitsers ons land binnenvielen, lijkt er niet veel aan de hand. In die eerste oorlogsmaanden zijn veel Duitse soldaten zelfs vriendelijk. Ze hopen dat de Nederlanders mee gaan helpen met hun plannen. Het zijn immers ook blonde Germanen! Maar de Nederlanders stinken er niet in. Als de Duitsers in februari 1941 vragen of we meewerken met het oppakken van Joden, komt er opstand. Dan laten de Duitsers hun ware gezicht zien. Er volgen doodstraffen voor de leiders van de protesten. Er volgen razzia's, steeds meer Joden worden opgepakt. Verzet of hulp aan Joden betekent de doodstraf. Uiteindelijk worden ook andere Nederlandse mannen opgepakt. Zij moeten dwangarbeid verrichten in Duitsland.

Wat doen de Duitsers met 'zwakzinnigen'?

Geestelijk gehandicapten werden toen krankzinnigen of zwakzinnigen genoemd. Al vóór de oorlog zei Hitler dat deze mensen niet nuttig waren en dus net als de Joden moesten worden opgeruimd. En net als bij de Joden dacht niemand dat hij het ooit echt zou doen.....!

In 1941 werden veel zwakzinnigen-instellingen gesloten. Er bleven er enkele geopend en die werden dus te vol. Endegeest bleef open, men kon de drukte nauwelijks aan. Endegeest stond onder het gezag van het Leidse stadhuis want Endegeest is een Leidse instelling op Oegstgeester grondgebied. Dus de Oegstgeester burgemeester is de baas over de politie. In juli 1942 werd de goede Oegstgeester burgemeester Gerrevink vervangen door de NSB-burgemeester Sikkens. Ook in Endegeest zelf kwamen steeds meer NSB-ers. Er werd zelfs een Duitse verpleegster, mevrouw Wäschle aangenomen. Zij bespioneerde de directeur of hij wel goed de Duitse bevelen opvolgde. Toen hij dit een keertje niet deed, werd hij meteen door

de GeStaPo keihard ondervraagd. De geneesheren zaten met hun handen in het haar. Konden ze het naderende onheil tegenhouden of zou het wel meevallen.

De Duitsers slaan toe, ‘lijst van 26’

Als snel werd duidelijk dat het niet ging meevallen. Tijdens oudejaarsavond 1942-1943 was de eerste razzia bij een Haagse Joodse kliniek. Er werden 100 patiënten gedeporteerd. Drie weken later, op 20 en 21 januari, was het raak in Amersfoort. Toen eiste de Oegstgeester burgemeester Sikkens van Endegeest een namenlijst met Joodse patiënten. Dit was het moment (zie 4^e regel van boven) dat alle signalen op rood gingen. Toen geneesheer-directeur Stuurman dit weigerde, werd hem keihard verteld dat hij dan óók zou worden opgepakt. Hij koos niet voor principieel verzet. Als hij werd opgepakt, zou er een fanatieke nazi als nieuwe directeur komen, dan zouden alle Joden worden opgepakt, inclusief de vele onderduikers die op het grote bosrijke Endegeest-terrein zaten. Inmiddels barstte de inrichting uit zijn voegen met onderduikers die als patiënt of zelfs als personeel waren aangenomen. Als zo’n nieuwe directeur daar achter kwam..... Hij koos een tactiek die hopelijk het minste aantal slachtoffers zou opleveren: vriendelijk met de Duitsers meepraten, lekker koffie drinken met de Duitsers en als ze even niet keken probeerde je er zoveel mogelijk te redden. Toch moest hij de lijst met 26 Joodse namen inleveren, 15 in Rhijnegeest en 11 in Endegeest. Deze mensen waren vanaf dat moment hun leven niet zeker. Stuurman was hierdoor zo van slag, dat hij ontslag indiende.

Geen groot plan, ‘iedere geneesheer voor zich’

De tactiek om zoveel mogelijk Joden te redden? Het werd ‘iedere geneesheer volgt zijn eigen geweten’. Het is bedacht door directeur Stuurman (die vlak voor de razzia’s ontslag nam) en zijn opvolger Borgerhoff-Mulder. Zij beseften dat één grootschalig verzetsplan snel door de Duitsers zou worden opgemerkt. De gevolgen zouden vreselijk zijn voor de vele onderduikers op het Endegeest-terrein. Dus spraken ze af: iedere geneesheer volgt zijn eigen geweten. Of dit werkte laten we over aan jullie eigen oordeel.

Achteraf: werkte de tactiek?

Uiteindelijk zijn er bij de 3 razzia’s 12 Joden opgepakt. Van die 12 kwamen er maar 9 van ‘de lijst van 26’. 8 van hen werden op 13 mei opgepakt, samen met 2 Poolse Joodse onderduikers. De 9^e (of eigenlijk: de 1^e) was eerder bij de razzia van 27 april opgepakt. De rest is genezen verklaard, ondergedoken of op andere wijze verdwenen. Een is vóór de razzia’s overleden. Het is natuurlijk uiterst frustrerend dat de Duitse inlichtingendienst zeer goed werkte. Van de 16 ontsnapten zijn er binnen enkele maanden toch zeker 7, waarschijnlijk 9 ergens anders opgepakt en vermoord in Sobibor.

Was het ‘iedere geneesheer voor zich’-plan een succes? Dat laten we aan jullie eigen oordeel over. Uiteindelijk zijn de Duitsers nooit meer terug geweest op Endegeest. Misschien dachten ze dat Endegeest alle medewerking had verleend doordat de directeur de Joden door het personeel liet aanwijzen. Borgerhoff-Mulder was bij de eerste deportatie behoorlijk geschrokken dat ook zijn personeel het risico liep om in de gevangenis te komen. Wellicht waren de nazi’s gevleid door de vriendelijke kopjes koffie. Het terrein en het eigen huis van Borghoff-Mulder zaten vol onderduikers. We weten niet eens hoeveel, maar het is zeker dat er

veel mensen waren verstoep, soms zelfs door ze aan te nemen als personeel of patiënt. Aan de andere kant: 9 mensen van de lijst en 2 anderen zijn op aanwijzing van Borgerhoff-Mulder meegenomen en nooit teruggekeerd. Oordeel zelf.

Opvallend: het eerste Joodse slachtoffer van de Duitse razzia's komt niet van 'de lijst van 26'. Het gaat om de bekende pianiste Gonda van Dam. Zij was waarschijnlijk ondergedoken op Rhijngeest (er zijn geen aanwijzingen dat ze moest worden opgenomen) en werd bij een inval op 13 april meegenomen. De Duitsers hadden haar naam gekregen van de inlichtingendienst.